

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Детально розглянуто поняття «соціальний захист» та проаналізовано систему державних заходів, спрямованих на попередження й подолання кризових ситуацій у житті кожної дитини. Приділено увагу дослідженням за останні роки у психології, педагогіці визнання того, що розвиток, виховання дитини найкраще відбуваються у сім'ї. Проаналізовано конституційні права людини на соціальний захист. Подальші дослідження закладів соціального захисту дітей мають покращити проживання, виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у цих закладах.

Ключові слова: соціальний захист; соціальний захист дітей; заклади соціального захисту.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Глибока криза українського суспільства, пов'язана зі змінами в політичній, соціально-економічній, культурній сферах, позначилась на становищі й функціонуванні сімей. Різко зросла кількість розлучень, безпритульних дітей, батьків, які ведуть асоціальний спосіб життя, проявляють до своїх дітей жорстокість та насильство. Зростання в Україні кількості дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, призвело до того, що попри упровадження сімейних форм влаштування, кількість закладів, які змушені займатися життєвляштуванням таких дітей, не зменшується.

Мета статті полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні соціального захисту та соціального захисту дітей в Україні.

Завданням статті є аналіз основних джерел щодо соціального захисту та закладів соціального захисту дітей.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми. Окремі питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджують у своїх наукових працях такі вчені і фахівці, як В. Андріїв, Н. Болотіна, В. Бурак, Л. Волинець, К. Добромислов, М. Захаров, О. Карпенко, В. Кобелева, Н. Максимова, О. Мачульська, В. Москалюк, А. Нечаєва, Д. Ніконов, І. Пеша, П. Пилипенко, Н. Поліс, С. Прилипко, С. Синчук, І. Сирота, Б. Сташків, О. Стремоухов, Є. Тучкова та ін. У працях О. Балакірева, С. Бадер, В. Виноградової-Бондаренко, К. Ігнатенко, Л. Кальченко, О. Коваленко, І. Манохіної, В. Москалюк, В. Перейми, О. Потопахіної, В. Тарасенко приділено увагу проблемам захисту дітей-інвалідів, бездоглядних дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; О. Безпалько, І. Зверєвої, О. Карагодіна – комплексній оцінці потреб дитини в інтернатному закладі.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття. Одна з головних проблем сучасного стану охорони дитинства в Україні – це наявність близько 92 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують соціального захисту і не адаптовані до життя в суспільстві.

Ще з часів Київської Русі виявлялися гуманізм, чуйність, милосердя у ставленні народу до дітей-сиріт, дітей-підкидьків, які залишилися без батьків. Для них створювалися спеціальні притулки, які називалися божедомками. За дітьми доглядали досвідчені бабусі, а люди допомагали чим могли: їжею, одягом, саморобними іграшками, які зносили до притулків [10, с. 14]. Громадська благодійність ще за часів введення християнства в Київській Русі. Любов до ближнього – це головна ідея християнської моралі. На законодавчому рівні розвиток допомоги дітям починається з часів князівства Володимира [5, с. 427]. У 996 році він ухвалив статут, який офіційно зобов'язував духовенство надавати допомогу дітям-сиротам та здійснювати соціальну опіку над ними; постановив віддати десятину з усього майна нужденним, у тому числі і сиротам [5].

У литовсько-польський період та добу козацької держави головними меценатами були князі (К. Острозький, Гальшка Гулевичівна), гетьмани (Б. Хмельницький, І. Мазепа) вони на свої кошти утримували притулки, навчальні заклади та надавали соціальну підтримку знедоленим. Також тенденції характерні і для Московської держави, до складу якої згодом увійшла переважна частина українських земель. У період правління Івана IV Лютого та Бориса Годунова соціальна підтримка знедолених стала державною справою, допомога сиротам здійснювалась, незважаючи на їхню національність [2, с. 21].

Цілеспрямована діяльність щодо захисту і підтримки дітей почалася за Петра I і продовжила

свій розвиток за Катерини II. За цей період видано серію указів, спрямованих на захист, утримання, виховання та професійне навчання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Розвиток капіталістичних відносин у Західній Європі, зокрема, Австрійській імперії (до складу якої входила Західна Україна) призвів до того, що продаж бідних і безпритульних дітей став нормою. Постійна виробнича зайнятість батьків і зростання у зв'язку з цим дитячої бездоглядності призвели до нової форми опіки «безкоштовних коліскових», «денних сховищ», ясел [2, с. 21].

Зазначимо, що суспільно-політичний розвиток України ще довго стримувало поневолення іншими державами. Водночас, закладені ще з часів Київської Русі традиції благодійницької діяльності зберігалися. Йдеться про різні форми суспільної опіки, – продовження традицій Володимира і князів, які були прикладом особистого благодіяння і захисту убогих, старців, дітей-сиріт та інших [5, с. 429].

Перша світова війна 1917 р., голод 1921-1923 рр. призвели до масової безпритульності дітей та зростання злочинності неповнолітніх. Створення дитячих комун, вилучення безпритульних дітей з вулиці та переміщення їх в інтернатні установи дозволили розв'язати цю гостру соціально-педагогічну умову. Друга світова війна погіршила становище дітей-сиріт, чисельність яких постійно зростала. У воєнні та післявоєнні роки основним контингентом дитячих будинків були сироти [2, с. 21]. У 70-80-ті рр. XX в СРСР тема безпритульності та бездоглядності неповнолітніх була закритою, оскільки підкинуті діти, вихованці дитбудинку, діти, кинуті батьками, не відповідали ідеї «розвинуте соціальне суспільство». Розпад Радянського Союзу і соціально-економічні потрясіння, які супроводжували цю подію, призвели до кризи майже усіх сфер життєдіяльності колишніх громадян могутньої держави. Незважаючи на заходи, запроваджені Україною протягом її незалежного існування, соціальне сирітство залишається однією з гострих соціально-політичних проблем [2; 5].

Для нашої епохи характерним є дітоцентризм, тому вкоренилися уявлення щодо материнства та дитинства як найвищих цінностей. Можливо, для XXI ст. стане характерним занепад дітоцентризму, оскільки різко змінюються соціальні умови, відбуваються ідеологічні, економічні та технологічні зміни, які безпосередньо впливають на сім'ю, а отже, і на дитину.

Особлива увага з боку держави і суспільства приділяється дітям, які опинилися у кризовій ситуації, і сьогодні. Адже аксіомою є те, що наше майбутнє визначається сучасним вихованням підростаючого покоління.

Значну увагу приділяється дослідженню в останні роки у психології, педагогіці визнання того, що розвиток, виховання дитини найкраще відбуваються у сім'ї, призвело до непопулярності і закриття установ для неповнолітніх інтернатного типу, викликало стремління будь-що зберегти сімейні відносини [6, с. 164-165].

Передусім зазначимо, що право людини на соціальний захист є її конституційним правом, бо

згідно зі статтею 46 Конституції України [7] громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на їх забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Зупинимось на понятті «соціальний захист», яке є досить новим, бо почало використовуватись у міжнародних актах у середині XX століття. Поняття «соціальний захист» розуміємо як широке за значенням та змістом соціальне явище. Соціальний захист – сукупність державних заходів і видатків бюджету, пов'язаних із наданням фінансової допомоги окремим верствам населення, які через незалежні від них причини не мають достатніх для самозабезпечення прибутків [1].

Інше тлумачення знаходимо в енциклопедії для фахівців соціальної сфери – «соціальний захист» – комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах [3, с. 421].

Під визначенням «соціальний захист» А. Лященко [8] розумів діяльність держави, спрямовану на формування й розвиток повноцінної особистості, на виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на особистість, на створення умов для її самовизначення й ствердження в житті.

В інтегрованому курсі соціально-педагогічної теорії і практики за редакцією І. Богданової [5] соціальний захист дітей визначено як систему соціально-правових заходів і гарантій, що забезпечують реалізацію й охорону законних прав і свобод дітей [5, с. 474].

На нашу думку, соціальний захист дітей – система державних заходів, спрямованих на попередження й подолання кризових ситуацій у житті кожної дитини.

Продовжуючи аналіз джерел, що дають повну характеристику закладам соціального захисту дітей як педагогічну проблему, зупинимось на нормативно-правовій базі. У статті 52 Конституції України [7] «Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу», зазначено, що правовою основою реалізації цього конституційного положення є національне законодавство про соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що регулює відносини з надання матеріальної, соціальної та правової допомоги зазначеній категорії дітей та осіб з їх числа.

У статті 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [4] знаходимо, що заклади для бездомних осіб і безпритульних дітей – соціальні заклади, діяльність яких спрямована на допомогу безпритульним дітям, їх підтримку та реінтеграцію; реінтеграція безпритульним дітям – процес повернення безпритульних дітей до життя в суспільстві як повноправних його членів [4].

Виклад основних результатів теоретичного аналізу. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на 1 січня 2013 більше 75 тисяч або 80,7 % українських сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, виховувалися в родичів, у прийомних сім'ях, у дитячих будинках сімейного типу. І все ж, майже 18 тисяч сиріт опинилися в дитячих будинках та інтернатах. З 92 тисяч дітей, які залишились без батьківського піклування, лише 7 % є біологічними сиротами. Тобто безвідповідальність

батьків призвела до такого феномену як «соціальне сирітство», коли діти є сиротами при живих батьках і знаходяться під опікою держави.

У таблиці 1 подано матеріали статистики щодо існування кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні з 2003 до 2013 року.

Таблиця 1

Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні, тис. дітей

Рік	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Кількість	96,1	97,6	97,8	103	103	103,5	100,8	98,1	96	92,8	92,865

За останніми даними державної статистичної звітності, на сьогодні в Україні нараховується 92 865 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують соціального захисту.

Висновки дослідження і перспективи подальшого розгляду. У сучасних умовах соціально-економічного розвитку українського суспільства проблема соціальної захищеності дітей є однією з найбільш актуальних. Щоб забезпечити дітям безпеку і гідний рівень життя, у країні було створено мережу спеціалізованих освітньо-виховних установ для дітей, які потребують соціальної адаптації та реабілітації – заклади соціального захисту дітей. Дослідження їхньої діяльності із соціальної адаптації дітей є важливим завданням соціальної педагогіки. Проблеми

захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не лише не втратили своєї актуальності, а й набули особливої гостроти. Посилена потреба соціально-педагогічної діяльності у закладах соціального захисту дітей зумовлена наявністю широкого спектру соціальних, медичних, психологічних та педагогічних проблем. Зростання в Україні кількості дітей-сиріт та дітей, які залишились без батьківського піклування, призвело до того, що попри упровадження сімейних форм влаштування, кількість закладів, які змушені займатися життєвляштуванням таких дітей, не зменшується. Тому зростає необхідність у подальшому розгляді класифікації закладів соціального захисту дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. – М., 1990. – С. 82–216.
2. Докторович М. О. Система виховної роботи в дитячих будинках та інтернатних установах [текст] : [навч. посіб.] / М. О. Докторович. – К. : Ленвіт, 2012. – 174 с.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
4. Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» № 2623-IV від 02.06.2005 : (остання редакція від 08.05.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>.
5. Інтегрований курс соціально-педагогічної теорії і практики : [навч. посіб.] / О. О. Біла, І. М. Богданова, З. Н. Курлянд та ін. // за ред. І. М. Богданові. – Одеса : Пальміра, 2005. – 544 с.
6. Козубовська І. В. Роль і функції соціально-психологічної служби в роботі з сім'єю / І. В. Козубовська, В. Ю. Керецман, Г. В. Товканець. – Ужгород, 1998. – 365 с.
7. Конституція України. – Харьков : Фолио, 2004. – 48 с.
8. Лященко А. И. Организация и управление социальной работой в России : [учебное пособие] / А. И. Лященко. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – 233 с.
9. Наказ МОН молоді та спорту України, Мінсоцполітики України «Про затвердження «Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 995/557 від 10.09.2012 : (остання редакція від 10.09.2012): [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12>.
10. Соціальна робота з сім'єю, дітьми та молоддю. (Навчальні матеріали). – К., 1999. – С. 14.

В. И. Леонова,

ГЗ «ЮНПУ ім. К. Д. Ушинського», г. Одесса, Україна

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТАНОВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ДЕТЕЙ: СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Подробно рассмотрены понятия «социальная защита» и проанализирована система государственных мероприятий, направленных на предупреждение и преодоление кризисных ситуаций в жизни каждого ребенка. Уделено внимание исследованию за последние годы в психологии, педагогике признание того, что развитие, воспитание ребенка лучше происходят в семье. Проанализированы конституционные права человека на социальную защиту. Дальнейшие исследования учреждений социальной защиты детей должны улучшить проживание, воспитание детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки в данных заведениях.

Ключевые слова: социальная защита; социальная защита детей; учреждения социальной защиты.

V. I. Leonova,
K. Ushynskiy PNP, Odesa, Ukraine

**THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF SOCIAL
PROTECTION OF CHILDREN: SOCIAL AND EDUCATIONAL ASPECT**

The concept of «social protection» is examined in detail. The system of government measures aimed at preventing and overcoming crises in the life of every child is analyzed. Attention is devoted to the research that has been performed in psychology, pedagogy during recent years. It is recognized that the best place for education and development of a child is family. The constitutional rights of a person to social protection are analyzed. Further research of the institutions of social protection of children should focus on improving their living, care for orphans and children deprived of parental care in these institutions.

Keywords: *social protection; child welfare; institution of social protection.*

Рецензенти: *Біла О. О., д. пед. н., професор;*
Паскаль О. В., к. пед. н., доцент.

© Леонова В. І., 2014

Дата надходження статті до редколегії 09.12.2014